

HELYZÉRTÉKELÉSI ÉS NEMZETSTRATÉGIAI MODELLEK A KÉT VILÁGHÁBORÚ KÖZÖTTI POLITIKAI GONDOLKODÁSBAN

A magyar történetírásban a 90'-es évektől az érdeklődés látómezejébe került annak kérdése, hogy a két háború között Trianon megítélésében, illetve a revízióval kapcsolatban milyen álláspontok voltak jelen a közgondolkodásban¹. A legkevésbé sem érthetetlen ez a történetírói szándék (amely kísérletet tesz a korszakban fogant Trianon-recepciók egyfajta feldolgozására és értékelésére), hiszen a két világháború közti időszak útkeresésének legdöntőbb meghatározottságát éppen a Versailles-i békerendszer teremtette keretek és az arra adott magyar „kitörési kísérletek” összjátéka jelentette. Talán nem túlzó az a kijelentés, hogy a kérdéskör megfelelő feltérképezése nélkül a korszak egészének reális megítélése válik kétségesé.

A történetírás fentiekben vázolt meghatározási törekvéseinek gyümölcse az a tipológia, amely a revíziós elképzeléseket illetően három egymástól látszólag markánsan elkülönülő álláspontot különböztet meg: az ún. integrális revízióét, az etnikai revízióét, ill. a különböző konföderációs elképzeléseket, amelyek éppen a területi revíziós szemlélet meghaladását képviselték². A Trianon-recepció ezen típusú értelmében a közvélemény és a politikai elit gondolkodását az integrális revízió programja hatotta át a két világháború között és a második világháború alatt egyaránt. Ennek szellemében fejtette ki tevékenységét a magyar külpolitika, ezt képviselte a hivatalos propagandagépezet, valamint ennek megvalósításáért küzdött a politikai vezetőréteg.

A politikai gondolkodás fő áramától távol a különböző ellenzéki csoportok körében hatott az etnikai határrevízió gondolata. Ezek közé tartozott a szociáldemokrata párt és az ellenzéki pozícióban lévő liberális, liberális-demokrata szerveződések. Elképzelésük értelmében – szakítva a Szent István-i állam integritásának gondolatával – új elméleti alapon

¹ A téma két legjelentősebb feldolgozása a Romsics Ignác szerkesztette *Trianon és a magyar politikai gondolkodás, 1920-1953*. (Bp, 1998) illetve Zeidler Miklós *A revíziós gondolat* (Bp, 2001) c. munkája.

² Ezt a megközelítést alkalmazta a már említett Zeidler-könyv, ill. Romsics Ignác bevezetője az általa szerkesztett tanulmánykötetben, Romsics Ignác tanulmánya: *Trianon Nemzeti traumánk: Trianon*. In: *Helyünk és sorsunk a Duna-medencében*. (Bp, 1996), valamint Szabó Miklós tanulmánya: *A területi revízió mint nemzeti feladat és ideológia in. Viszonylag békésen*, (Bp, 2000).

az önrendelkezési elv alapján az etnikai revíziót támogatták. Mindez a gyakorlatban a határ menti magyar többség területek visszacsatolásán túl a Székelyföld és a szórványmagyarság nemzetiségi autonómiájával egészült volna ki.

A revízióval kapcsolatos elképzelések harmadik fő irányát azok az elképzelések alkották, amelyek a nemzetállami és a birodalmi paradigmát egyaránt elvetve a szomszédos nemzetekkel való összefogásban látták a térséget kínzó feszültségek feloldásának lehetőségét. A szakirodalomban ezen gondolat képviselői közé sorolják a demokratikus emigráció több képviselőjét, elsősorban Jászi Oszkárt, valamint a népi eszmekör reprezentánsait, mint Szabó Dezsőt és Németh Lászlót, és általában a népi írók szellemi táborát.

A kérdéssel foglalkozó történészek azonban felhívják a figyelmet arra, hogy a politikai élet irányítói számára bármennyire az integrális revízió volta az optimális megoldás, bizonyos helyzetekben a realitások kényszerének engedve elfogadtak, sőt, képviseltek az integritást feladó kompromisszumos terveket is³. Zeidler Miklós a kérdéssel foglalkozó könyvében a következőképp világítja meg ennek mibenlétét. „Az a különös helyzet állt elő, hogy a „reménytelenség” időszakaiban, amikor a revízió nemzetközi fórumokon jóformán szóba sem jöhetett, az integritás gondolata volt a meghatározó, ám valahányszor esély mutatkozott a határok megváltoztatására, a kormány hivatalosan mindig valamilyen kompromisszumos megoldás tervével lépett elő”.⁴ Azért tartom az előbb leírtakat lényegesnek, mert rámutatnak arra, hogy a történelmi valóság összetettebb, mintsem a elfogadottá vált revíziós tipológia minden megszorítás nélkül alkalmazható lenne rá.

Tanulmányomban hasonló kritikai vizsgálat alá kívánom venni ezen tipológia harmadik csoportját, megkísérelve meghúzni annak valós érvényességi körét. Romsics Ignác tanulmányában ennek kapcsán Szabó Dezső és Jászi Oszkár nevét említi, kik „a trianoni határokat elfogadva keresték a megoldás kulcsát”, amelyet előbbi a „kelet-európai szláv népekkel való összefogás”-ban, utóbbi a dunai konföderációs gondolatban talált meg⁵. Szabó Miklós a konföderációs elképzeléseket – amelyeket Szabó Dezső és a népi írók szellemi

³ Ezek közé tartozott az a Gömbös Gyula által 1934-35-ben jóváhagyott revíziós tervezet, amely a határ menti magyar területeknél ugyan jóval többet, bár messze nem mindfent követelt vissza. Ez a terv a határon túli magyarok számát a felére csökkentette, miközben az ország védhetőségét javította, s az ország nyersanyagfüggését jelentős mértékben mérsékelte volna. Teleki Pál 1938-ban a szlovákokkal tárgyaló delegáció vezetőjeként, feladva az integrális revíziót, etnikai alapú, vagy ahhoz közelítő kompromisszumos megoldásokat képviselt. Szintén ezek közé lehet sorolni Bethlen István megnyilatkozásait, aki írásaiban különbséget tett a döntően magyarok lakta területek és a vegyes lakosságú vagy nemzetiségi területek között. Az előbbieket a revíziós célok minimumaként határozta meg, míg az utóbbiakra különböző megoldási javaslatokat tett. Ezen elképzelését bővebb ismertetését ld. a Romsics Ignác szerkesztette *Trianon és a magyar politikai gondolkodás, 1920-1953*. három tanulmányában: Ablonczy Balázs: *Teleki Pál* 12-31.; Péteri Lóránt: *Bethlen István* 31-51.; Zeidler Miklós: *Gömbös Gyula* 70-90.

⁴ Zeidler Miklós: Zeidler Miklós *A revíziós gondolat* 126-127

⁵ Romsics Ignác: *Nemzeti traumánk: Trianon*. In: *Helyünk és sorsunk a Duna-medencében* 336.

alkotóműhelyéhez kapcsol – „a területi revízió ellenpólusának” tekintette⁶. Zeidler Miklós a népi mozgalmat és a demokratikus emigrációt említve azokhoz kapcsolja a föderációs-konföderációs terveket, akik „a birodalmi és a nemzetállami paradigmát egyaránt elvetették” (azaz a Szent István-i állam helyreállítását, ill. a magyar etnikum által lakott területek egyesítését), és ennek függvényében tettek javaslatot „a hasonló történelmi, gazdasági és társadalmi szerkezetű „testvérnépek” szélesebb kulturális és politikai együttműködés „-ére”⁷.

A kérdés az, hogy a megnevezett írók-gondolkodók, szellemi szekértáborok konföderációs elképzelései valóban a „trianoni határokat elfogadva”, a „területi revízió ellenpólusaként” születtek-e meg. A válasz nem lehet egyértelmű igen vagy nem, és a képet tovább árnyalja, hogy az egyes személyek megközelítési módjai között is jelentős különbségeket lehet felfedezni.

Nyilvánvaló, hogy a különböző konföderációs elképzeléseket (Jászi Oszkár, Szabó Dezső, Németh László, Márciusi Front) egybekapcsolja az a közös szemlélet, amely a környező országokkal való összefogás kérdését – főként nemzetstratégiai szempontból – a területi revízió ügye elé helyezi. Fontos hangsúlyozni, hogy az államszövetség gondolata – általában, de nem kivétel nélkül - akár jelentőségben, akár időrendben a területi kérdés fölé helyeződik, a kérdéssel foglalkozó gondolkodók szemléletében azonban nem váltja azt ki, „nem lépnek túl rajta”, sőt, területi igény és összefogási szándék a legtöbb esetben ellentmondásos egymásmellettségben szerepel elképzeléseikben.

Valójában Németh László az egyedüli, akinek a magyarság sorskérdéseivel viaskodó, a magyarságnak, mint a szétszóratottság népének a küldetés eszméjét lelkébe véső írásaiban nem találjuk nyomát a területi kérdésnek.⁸ Egy, a korszellemen teljesen felülemelkedő szemléletbe emelte át a kérdést, és oldotta fel annak feszültségeit – igaz, csak elméletben, a valós közegellenállás figyelembe vétele nélkül - tragédiánkra és a térség vesztére szinte teljesen visszhangtalanul. Abban ugyanakkor ő is bízott, hogy egy államszövetség a belső határokat meglazítja majd, ezáltal helyreállítva a magyar nemzettestek közti vérkeringést. Továbbá gyengítette volna a „tákolts országok” belső kohézióját, „s a magyar kisebbségek okos magatartással természetes központjuk, Magyarország körül csoportosíthatták volna a birodalom magnépeit”.⁹

⁶ Szabó Miklós: i.m. 131.

⁷ Zeidler: i.m. 127-128.

⁸ Ld. Erre vonatkozólag: Kiss Gy. Csaba: „*Tejtestvérek – Németh László Kelet-Európa-felfogásának néhány ösztetevője 1945 előtt*”. In: *A mindentudás igazsága*. Szerk. Szegedy-Maszák Mihály (Bp, 1985), 102-119., ill. Bárdi Nándor: *Németh László*. In: *Trianon és a magyar politikai gondolkodás, 1920-1953*, 175-193.

⁹ Németh László: *A magyar élet antinómiai*. (1934) In: *A minőség forradalma*. I.(Bp, 1992), 590-591.

Jászi Oszkár – szemben Németh Lászlóval – írásaiban a dunai konföderáció terve mellett rendszeresen felvetette az etnikai elven alapuló határkiigazítás szükségességét¹⁰. A Bécsben 1920-ban megjelent *Magyar Kálvária – Magyar Föltámadás* c. könyvében egy olyan nemzetközi jogrendben bízott, amely „lehetővé tenné az etnográfiai szempontok lojális keresztülvitelét”.¹¹ Az 1929-es angol nyelven megjelent *The Dissolution of the Habsburg Monarchy* c. művében pedig egyenesen úgy fogalmaz, hogy „a valódi békéhez és konszolidációhoz vezető út csakis a következő lehet: (...) a határok revíziója minden olyan esetben, amikor egy homogén nemzeti kisebbséget nehézség nélkül lehet egyesíteni honfitársaival”.¹²

A népi mozgalmat képtelenség homogén egészként kezelni, azonban ha a minket érintő kérdéskör kapcsán a programszerű politikai megnyilatkozásokat vesszük alapul, akkor kézenfekvő a Márciusi Front tizenkét pontját megvizsgálni, ahol a következő szerepel: „...magyar revíziót: a dunavölgyi népek számára a hovatartozandóság kérdésében az önrendelkezési jog tiszteletben tartását. A pánszláv és pángermán imperialista törekvésekkel szemben a dunavölgyi öncélúság és konföderáció gondolatának megvalósítását”.¹³

A határkiigazítás lehetőségének fenntartása ugyanakkor egyidejűleg a szomszédos népekkel való összefogás gondolata mind Jászi írásaiban, mind a Márciusi Front programjában jelen volt, de talán a legellentmondásosabb módon Szabó Dezsőnél. Ezek után joggal merül fel a kérdés, hogy indokolt-e a konföderációs elképzeléseket a területi revíziós szemlélet egyfajta ellenpólusaként felfogni. Annyiban igen, hogy Németh László, Jászi Oszkár és Szabó Dezső elgondolásaiban is a hangsúly a kisépek összefogásának gondolatán van – elsősorban a térséget veszélyeztető német és orosz veszély elhárítása okán – még akkor is, ha közülük Jászi, Szabó Dezső, és a Márciusi Front fiataljai a területi módosítást szükségesnek tartották. Ilyen értelemben ezek az elképzelések a két háború közötti közgondolkodásban a helyzetértékelés, a nemzetstratégia egy, a közvélemény és a politikai elit szemléletétől eltérő csoportját alkották. Az a megközelítés azonban átértékelésre szorul, amely a fenti elgondolásokban a revíziós elképzelések egyik típusát látja, amely azáltal külön típus, hogy szemben az integrális, vagy az etnikai revízióval lemond a határkiigazításról. Mint láttuk, ez a megközelítés mind Jászi Oszkár, mind Szabó Dezső és a népi mozgalom esetében bizonyos kiegészítésre szorul. Ugyanazt mondhatjuk róla, mint a Trianon-recepció

¹⁰ Ld. Erre vonatkozólag: Richly Gábor – Ablonczy Balázs: *Jászi Oszkár*. In: *Trianon és a magyar politikai gondolkodás, 1920-1953*. Szerk.: Romsics Ignác. (Bp, 1998), 134-156.

¹¹ Jászi Oszkár: *Magyar Kálvária – Magyar Föltámadás*. (Bp, 1989), 174.

¹² Jászi Oszkár: *A Habsburg-Monarchia felbomlása*. (Bp, 1982), 561.

¹³ Borbándi Gyula: *A magyar népi mozgalom*. (New York, 1983), 251.

típustanának az integrális revíziót felölelő halmazáról: a történelmi valóság többrétű, bonyolultabb, mint azok a tipológiai kísérletek, melyeket rájuk alkalmaznak.

Mindezt igazolni kívánom Szabó Dezső revízióval kapcsolatos elképzeléseinek a vizsgálatával, politikai publicisztikájának, mint gondolati materiának a felhasználásával. Szabó Dezső kétséget kizáróan a korszak egyik legmeghatározóbb gondolkodója. Szekfü Gyula szerint a két világháború közti nemzedék szemléletének kialakulásában a legnagyobb hatást Ady Endre és Szabó Dezső, „a neobarokk társadalom e két holt és élő kiközösítettje”¹⁴ gyakorolta. Túl Szabó Dezső jelentőségén az is indokoltá teszi ezt a vizsgálatot, hogy - szemben Németh Lászlóval és Jászi Oszkárral - Szabó Dezső e kérdéssel kapcsolatos nézeteinek a feldolgozására és bemutatására mindeztidáig nem került sor.¹⁵

Mint azt láttuk, a kérdéssel foglalkozó szakirodalom Szabó Dezső szerepét megemlítő passzusai a trianoni határokat elfogadó, a kormánykörök irredenta politikáját támadó, a kelet-európai kisépek együttműködését ösztökélő író képét rajzolták meg. Ha segítségül hívjuk a róla készült monográfiák ide vonatkozó részleteit, akkor az eddigi képet nem megváltozni, hanem csak erősebb kontúrokkal kirajzolódni látjuk. Nagy Péternek az állampárti időszak minden pernyéjét magán viselő könyvében olvashatjuk: „... a határok kérdését sosem feszegette, ... az irredenta csatorna-uszításával legtöbbször szembeszegült”.¹⁶ Gombos Gyulának az emigrációban, szabadabb szellemi légkörben készült írásában pedig a következőt találjuk: „az irredentát örült és hazug képzelődésnek tartja”,¹⁷ valamint: „elkerülte azt a hibát is, melybe mindannyian bele szoktunk esni: nem Kelet-Európa úgynevezett újjárendezésével kezdi, nem áll elő határkiigazító elképzelésekkel; a *status quo*ból indul ki, a vitás kérdéseket arra az időre halasztva, amikor a méltányos megoldáshoz a konföderáció megléte és működése már kedvezőbb légkört teremt”.¹⁸ A mozaikszerű és töredékes megnyilatkozások után talán indokolt Szabó Dezső e kérdéssel foglalkozó tanulmányainak, írásainak behatóbb áttekintése, és egy teljesebb kép megrajzolása.

¹⁴ Szekfü Gyula: *Három nemzedék és ami utána következik*. (Bp, 1934), 457.

¹⁵ Szabó Dezső a témával foglalkozó nézeteinek bemutatása a *Trianon és a magyar politikai gondolkodás, 1920-1953*. c. tanulmánykötetben sem szerepel.

¹⁶ Nagy Péter: *Szabó Dezső*. (Bp, 1979), 420.

¹⁷ Gombos Gyula: *Szabó Dezső*. (Bp, 1989), 276.

¹⁸ U.o. 375.

A kormánykörök revíziós politikájának kritikája

Kétségtelen, hogy Szabó Dezső írásainak visszatérő eleme a kormánykörök pellengérré állítása, azok felelőtlennek ítélt verbális irredenta politikája miatt. Ebből azonban nem következik, hogy lemondott volna „örök jogainkról”: az általa is szükségesnek tartott revízióról. Számára az irredenta olyan következetes politikai magatartást jelentett, mely kül-, és belpolitikájában egyaránt tervszerűen nagyfokú előrelátással az elcsatolt területek visszaszerzését alapozza meg. Mindezzel szembeállította a hivatalos irredenta propagandát, amely „egy örült és hazug képzelődés, mely azt hiszi, hogy a századok politikájával mesterségesen elveszített országrészeket [...] egy zavaros fejű bandával, kocsmai verekedés gyanánt, rögtönzött puccsal visszamarkolhatja”.¹⁹ Elképzelése szerint a revíziót halaszthatatlan belpolitikai reformoknak kellett volna megelőzniük. Hirdette, hogy a magyar politika elsőszámú célja nem lehet más, mint a magyarság megmaradásának, szellemi és anyagi megerősödésének biztosítása.

Ennek a belső reformnak legfontosabb eleme lett volna a népképviselő gyökeres átalakítása, a nagybirtok megszüntetése és földosztás, az oktatás magyar kézbe juttatása, valamint annak biztosítása, hogy a parasztság egy része a középosztályba emelkedhessen.²⁰ Az integer Magyarország visszaszerzése nem lehet ennél fontosabb, és nem is választható el ettől, hiszen „a magyarság hozzájutása összes természetes jogaihoz elsősorban a belső megerősödést feltételezi”.²¹

Ezt a társadalmi reformot véleménye szerint a politikai elit elsikkasztotta, sőt mi több, az irredenta szenvedélyt használta föl ennek elodázására. „A legvégzetesebb, legbűnösebb tévhit [...], hogy most minden erőnket [...] az elvesztett terület visszaszerzésére kell fordítanunk, minden egyéb problémát bitangjában kell hagynunk. Mi volt az eredménye ennek az örült maszlagnak?” – teszi fel a kérdést az 1937-ben írott tanulmányában.²² A revíziós törekvéseket nem koronázta siker – állapította meg – ugyanakkor az elhanyagolt problémák mind több problémát és szenvedést okoztak a társadalomnak. A magyar politikai vezető rétegek – vonták őket felelősségre Szabó Dezső – a magyarság elemi érdekeivel szemben az irredentát a belpolitikai érvényesülés, a hatalommegtartás eszközévé alacsonyította le. „A közéleti vigécek és aranyásók nagyon sok típusa törekszik jól menő

¹⁹ Szabó Dezső: *Rokamból-romantika* (1923) In: *Az egész látóhatár*. I. köt. (Bp, 1991), 493.

²⁰ Ld. erre vonatkozólag: Szabó Dezső *ideológiája*. In: *Szabó Dezső emlékkönyv*. Szerk: Szócs Zoltán. (Bp, 1993), 45.

²¹ Szabó Dezső: *Az út – előre*. 1929. In: *Egyenes úton*. I. köt. (Bp, 2003), 366.

²² Szabó Dezső: *A magyar trón problémája, 1937* In: *Az egész látóhatár*. I. köt. 380.

bolttá ütemezni az irredentát [...], nincs az istennek az a politikai csirkefogója, aki az irredentában nem fürösztheti magát a magyarság Szent György lovagjává”.²³

Szabó Dezső a Revíziós Ligát is kritikája keresztüzébe vonta. A külföld hiteles tájékoztatására nagy szükség van – ismerte el, azonban az erre hivatott kiadványokról a kormánykörök dilettantizmusa folytán lerí propaganda jellegük. Ezt a tájékoztató, felvilágosító tevékenységet külföldön létesített, a magyar kormánnyal látszólagosan semmiféle kapcsolatban nem álló szervezetekre bízta volna.²⁴ A magyarság felnövekvő generációinak megismertetését Trianon igazságtalanságával elsősorban a családra és a közoktatásra építette volna: „Örök jogaink lelki elültetését belföldön intézze a család, az iskola, az irodalom”.²⁵

A fiatalság és a külföld felvilágosítására tehát nem a Revíziós Ligát látta a legmegfelelőbb eszköznek, sőt mi több, tevékenységét olyan súlyos károk forrásának látta, amelyek az elcsatolt részek magyarságának életét megmérgezik. Működésük folytonos izgalomban tartja a szomszédos országok kormányait és közvéleményét. Ez pedig értelemszerűen nem szolgálja az ott élő magyarok érdekeit.

Revízió és külpolitika

Szabó Dezső meggyőződése volt, hogy a politikai elit szűklátókörű, felelőtlen irredentizmus mellett, hogy eszköz a társadalom reformok elsikkasztására, közéleti tőke a hatalom megtartására, a külpolitikai orientációt is hibás irányba tereli. Szembehelyezkedett azzal a széles körben elterjedt felfogással és általa rendkívül veszélyesnek tartott elképzeléssel, miszerint Magyarország elvesztett területeit csak egy szorosabb német-magyar összefogás útján lehet visszavenni. Ezzel szemben „a németiség sorsához kötni sorsunkat, tovább is teret adni bármiféle német befolyásnak a magyar öngyilkosság legostobább módja”.²⁶ Továbbá úgy gondolta, hogy a lehetőleg rögtöni revízió, amely áthatotta a magyar külpolitikát, elvette a külpolitikától azt a rugalmasságot, ami pedig nélkülözhetetlen ahhoz, hogy a háború utáni helyzetben Magyarország biztonságát megteremtse. Ezt a biztonságot – jutott el Kelet-Európa koncepciójának megfogalmazásáig – kizárólag a kelet-európai

²³ Szabó Dezső: *Karácsonyi levél*. 1934. In. *Az egész látóhatár*. I.köt. 109.

²⁴ Szabó Dezső: *Az út – előre*. 1929. In. *Egyenes úton*. I. köt. (Bp, 2003), 366-367.

²⁵ Szabó Dezső: *Karácsonyi levél*. 1934. In. *Az egész látóhatár*. I.köt. 109.

²⁶ Szabó Dezső: *Az új magyar történetírás feladatai*. 1928. In. *Az egész látóhatár*. II.köt. 649.

nemzetek valamilyen formában történő összefogása alapozhatja meg. A gyors revíziós megoldás hangoztatása ennek az együttműködésnek a lehetőségét veszi el.

A Németország részéről fenyegető veszélyre Szabó Dezső rendkívül korán, már a '20-asa évek elején utalt, az akkori elképzeléseit összegző *Új magyar ideológia felé* c. tanulmányában. „Különösen veszélyesnek tartjuk azt a leplezetlen német agitációt, amely az utóbbi időben mind fokozottabb erővel folyik. Vigyáznunk kell, az erős német faj, a történelem egy váratlan zökkenésével, megint felülkerekedhet. [...] Németország hatalmi túlsúlya csak átmeneti rövidséggel lehet kedvező nekünk”.²⁷ A '20-as évek végére már egyenesen a németységben látta a magyarság legnagyobb ellenségét: „... nekünk legelsősorban Németországgal szembe kell a védekezés hatalmas rendszerét kiépítenünk, politikailag, katonailag, gazdaságilag, kulturálisan, mindenképpen [...]. Németország, mint sorsunkat kezében tartó szövetséges, nagyobb veszély ránk, mint sorsunk ellen törő ellenség”.²⁸ *A béke útja és a magyarság* c. írása foglalta össze politikai elképzeléseit a '20-as évek végén. Eszerint Németország az egyedüli európai állam, ahol egy háború a reális számítások tárgya lehet. Gazdasági terjeszkedésében visszaszorítva, nemzeti büszkeségében megalázva törvényszerű a szándék egy „mindent megfizető háborúra”.²⁹

Magyarországnak éppen ezért – fejtette ki álláspontját Szabó Dezső – nem szabad sorsát Németországhoz kötni, s ki kell gyógyulnia abból a téves képzelgésből, hogy a történelmi Magyarország elvesztett területeit a Németországgal való szövetségben, segítségére támaszkodva vissza tudja szerezni. A németek célja Kelet-Európa és a Balkán meghódítása. A magyarságra terveikben vagy a vak eszköz szerep, vagy a pusztulás vár, feloldódva a hatalmas német néptengerben.³⁰

Ebből vonta le azt a következtetést, miszerint a német imperializmussal szembeni védekezés – éppen azért, mert a német célok a magyarság létét fenyegetik – előbbre való, mint a revíziós törekvések. Ennek szellemében írta le Szabó Dezső, hogy „bármilyen nagy szenvedést és veszteséget jelent a mai állapot, még mindig az élet több ígérését jelenti, mintha mi Németország segítségével vennők vissza az elvesztett területeket. Ez a végleges halál győzelme volna a magyarság fölött”.³¹

A Németország fenyegetésével szemben életre hívott kelet-európai kisépítési összefogás előmozdításán túl a magyar külpolitika másik vezérelvévé azt a felfogást kívánta

²⁷ Szabó Dezső: *Új magyar ideológia felé*. Aurora, 1923. január-február.

²⁸ Szabó Dezső: *Kis nemzetek sorsa*. 1928. In. *Az egész látóhatár*. I.köt. 252.

²⁹ Szabó Dezső: *A béke útja és a magyarság*. Előörs, 1928, szeptember.

³⁰ Szabó Dezső: *A németiség útja*. 1931. In. *Egyenes úton*. 751.

³¹ Szabó Dezső: *Ede megevé ebédem*. 1937. In. *A magyar káosz*. Szerk. Nagy Péter (Bp, 1990), 378-379.

emelni, amely a szomszédos államokkal való kapcsolatokban kizárólag az ott élő magyarság érdekeit veszi figyelembe.

Magyarországnak „nem mondva le semmiről amiről lemondani nem lehet”, bizonyos időre szóló *modus vivendi*-t kell kialakítani a szomszédos országokkal való viszonyában. Ezt tehetné ugyanis lehetővé az elcsatolt területek magyarágával a legteljesebb gazdasági és kulturális érintkezést, illetve érdekeik legnagyobb védelmét: „... a szomszédos hatalmakkal szemben magatartásunkat egyelőre csakis az ott élő magyarok sorsa határozhatja meg. Tehát félretéve a gyengeelméjűek fegyverét: a duzzogást, s minden meddő kirakatosan mumuskodó irredentát: lebíráthatatlan folyton kezdeményezéssel odahatni, hogy a rendes gazdasági és kulturális érintkezések ezekkel az országokkal helyreálljanak, s így a régi, közvetlen életáramlás köztünk és az eltépett részek között újból meginduljon”.³²

Szabó Dezső 1935-ös helyzetértékelése szerint a revíziós törekvések hangoztatását annál is inkább fel kell adni belátható ideig, mivel beteljesülésük rövid időn belül elképzelhetetlen. Úgy látta, hogy a szomszédos országok lakosságában a területnyereség jogosságába vetett hit annyira erős, hogy elképzelhetetlen a területek akárcsak egy kis részének a visszaadása.³³ Németországnak, bár törekvései látszólag azonosak a békerendszer szétverésében, hegemoniája a magyarság fokozatos megsemmisülését és teljes védtelenségét jelentené. Franciaország bármennyire is látná a trianoni rendezés tarthatatlanságát, saját érdekei kockáztatása nélkül belátható időn belül nem szakíthat volt háborús szövetségeseivel. Ebből vonta le azt a következtetést, hogy rövid időn belül a józanésznek semmi kilátása nincs arra, hogy akár békés úton, akár a több erő tényével a széttépett magyarság újból egy impérium alá kerüljön”.³⁴ Ennek megfelelően a magyarság stratégiai szempontjai mellett a politikai realitás is azt diktálja, hogy rendezzük viszonyunkat szomszédainkkal, és belátható ideig szorítsuk vissza területi követeléseinket.

A magyarság kulturális és a Szent István-i állam területi integritásának kérdése

Szabó Dezsőnek a revízióval kapcsolatos írásaiban fellelhető az a gondolat – hasonlóképpen a népi írókéhoz – miszerint a magyarság kulturális, nyelvi, etnikai összetartozása, integritása fontosabb szempont, mint a Szent István-i állam területi integritása.

³² Szabó Dezső: *A Gömbös-kormány és az „új korszak”*. 1935. In. *A magyar káosz*, 222.

³³ U.o. 231.

³⁴ U.o.

Trianon után egységes kultúránk, nyelvünk megőrzésére kell törekednünk, hiszen: „Földet el lehet veszíteni. Földet vissza lehet nyerni. De nyelvet és vért csak egyszer veszítünk el, és soha többé nem nyerjük vissza. A magyarság nyelvében és vérében van. Minden ajak, melyről lepusztul a magyar szó, minden kiöntött csepp magyar vér: feltámadás nélküli halált jelent a magyarságnak”.³⁵

Ennek a szemléletnek a megnyilatkozásait találjuk a '20-as években kibontakozó transzilvanizmussal foglalkozó írásaiban. Fontos hangsúlyozni, hogy a transzilvanizmus éppúgy Trianon szülötte, mint az irredentizmus. Korábban is megjelentek szórványos irodalmi, politikai megnyilatkozások, amelyek Erdély kulturális és történelmi fejlődésének, tradícióinak sajátosságát hangsúlyozták, valamint Erdély számára teljesebb gazdasági, kulturális és közigazgatási autonómiát követeltek. Ezek azonban a '20-as évek elejéig nem alkottak külön gondolati rendszert.³⁶

Magyarország trianoni feldarabolása előtt elképzelhetetlen volt külön erdélyi lélekről, pszichéről, irodalomról beszélni. Ezek a fogalmak a '20-as években hódítottak teret az erdélyi magyarság körében, mint a transzilvanizmus megalapozását szolgáló szellemi és lelki tényezők. A transzilvanizmus alapvető célja Erdély számára valamiféle autonómia megszerzése volt. Első megfogalmazására Kós Károly *Kiáltó szó* c. röpiratában került sor. A trianoni békeszerződés következtében megváltozott történelmi helyzet legfőbb tanúságát abban látta, hogy az új körülmények között az erdélyi magyarságnak önmagára támaszkodva kell létét biztosítania: „A régi Magyarország nincs többé számunkra: de Erdély, Ardeal, Siebenbürgen, Transilvania vagy bármi nyelven nevezte és nevezi a világ: feltámadt és van, aminthogy volt akkor is, amikor azt hittük mi magunk, mert akartuk hinni, hogy nincs és csak Magyarország van. Akkor is volt, de most is van és akárhogyan is akarja akármilyen akarat, lesz örökkön örökké”.³⁷

Kós vallotta, hogy Erdély három nemzet évszázadokon átívelő együttélése nyomás egy sajátos történelmi, kulturális egységet alkot. Ez a közös történelmi fejlődés és az ebből fakadó sorsközösség létrehozta a nemzeti kereten átívelő erdélyi tudatot, amely a három nép szellemi alkotásaiban, kultúrájában is érvényesült. „A három együtt élő kultúra tudatlanul állandó és soha egészen meg nem szűnő törekvése volt, hogy faji természetének megtartásával

³⁵ Szabó Dezső: *Kis nemzetek sorsa*. 1928. In: *Az egész látóhatár*. I.köt. 254.

³⁶ A transzilvanizmus historizáló terminus, melyet képviselői a XVIII. század elejétől, Apor Pétertől származtattak. A XIX. századból Kemény Zsigmondot és Mikó Imrét jelölték meg elődeikként. Erre vonatkozólag ld. Pomogács Béla: *A transzilvanizmus. Az erdélyi helikon ideológiája*. (Bp, 1983), valamint Balogh Piroska: *Transzilvanizmus: Revízió vagy regionalizmus?* In: *Trianon és a magyar politikai gondolkodás, 1920-1953*.

³⁷ Közli Pomogács Béla, i.m. 82.

olyan közösségeket vegyen magára, melyek különvalóságuk ellenére is típusosan erdélyivé tegyék. Más nép az erdélyi magyar, mint a magyarországi, más a királyföldi szász, mint a németországi német, és más az erdélyi román, mint az ókirályságbeli: fizikumában is más, de mentalitásában éppen az, ... jellemzi őket és kulturális megnyilatkozásaikat az a közösség is, melyet ... a közös sors, az étellel való közös küzdelmek közös formái determináltak. Ez a megnyilvánuló közösség éppen az a speciális erdélyi psziché, amit egyik erdélyi népnek Erdély határain kívül való nemzettestvére sem értett és érthetett meg soha”.³⁸

A transzilván gondolat követői erre a vélt sorsközösségre, illetve érzékenységre építve követelték Erdély számára az autonóm területi státuszt. Ez a törekvés a németek és a románok részéről gyakorlatilag visszhangtalan maradt. Az erdélyi gondolat hívei szívesen hasonlították össze az erdélyi népek művészetét, irodalmát azzal a céllal, hogy kimutassák az azonosságokat, a bennük munkáló történelmi rokonságot, miközben irodalmukat sok esetben az anyaországi kultúrhatásokkal szembehelyezkedve, vagy attól elzárkózva alakították ki. Szellemi derékhadukat az Erdélyi Helikon köréhez tartozó költők, írók, publicisták alkották, akik munkáikban a külön utas történelmi fejlődést, az erdélyi lélek és psziché fogalmait, az itt élő népek sorsközösségét hirdették.

Szabó Dezső az Esti Kurír hasábjain intézett támadást a transzilvanizmus ellen.³⁹ Az „erdélyi gondolat”-ot, mint az egységes magyar kultúra elleni felelőtlen akciót bélyegezte meg, amely lehet, hogy Erdélyben valami kétes értékű egységet hoz létre, de azon az áron, hogy az ősi és homogén magyar kultúrát szétdarabolja. Érvelésében ismét feltűnt az a Trianon megítélésében meghatározó szempont, miszerint nem a területek elvesztése jelenti a legnagyobb veszélyt a magyarság fennmaradására, hanem egységes szellemének, kultúrájának, tudatának elvesztése. Szabó Dezső számára a magyarsághoz, a nemzethez való tartozás elsősorban egy lelki kapcsolatot jelentett a közös történelmi múlt, a nyelv, és a kultúra által.

Úgy vélte, a magyarlakta területek elcsatolását a nemzet képes átvészelni, azonban az egységes és oszthatatlan magyar kultúra szétdarabolását, felparcellázását és anarchiáját nem: „Trianon nem érintette a magyar lelket, magyar szellemet. A magyar irodalom, magyar művészet, magyar kultúra egy és oszthatatlan, bármilyen sok arca is van egy és örök arcában. Nincs erdélyi irodalom, nincs kisebbségi irodalom, s öngyilkos bűn volna trianoni kartelek kialakulását támogatni a szellemi életben és szétdarabolni azt, amit

³⁸ Kós Károly: *Erdély*. Közli: Pomogács Béla, i.m. 125.

³⁹ Ezeket a következő írásaiban teszi meg: *Lélek-hausse*, 1927. nov. 13., *Balambér lelki motívumai*, 1927. nov. 17., *Az erdélyi lélekről*, *Piruncsák Ancsurka mosogatószolgálohoz*, 1927. dec.1.

ellenségeink nem bántottak”.⁴⁰ Ezt a kritikát fogalmazta meg egy 1928. októberi interjúban is, ahol a transzilvanistákat azzal támadta, hogy „kibővítik a territoriális Trianont a szellemi térre is, ahol eddig egy voltunk elválaszthatatlanul”.⁴¹

Szabó Dezső elfogadta, hogy minden szellemi alkotás értelemszerűen magán viseli alkotója minden meghatározottságát, így származásának és szűkebb hazájának alakító hatását is. Ennek a hatásnak azonban akaratlanul kell érvényesülnie: „...az erdélyi föld titokzatosságából fakadtam, erdélyi anya csókja és erdélyi temetők tanítása küldött az életbe: művem végzetesen, akaratomon és tudatomon kívül az erdélyi lélek átsugárzása lesz az egyetemes magyar és emberi lélekbe”.⁴² Ezzel szemben a transzilvanisták „tájnyelvi cikornyákkal” és „vicinális sajátosságok” kicsinyes másolásával igyekeznek az egyetemes magyartól mesterségesen különálló „erdélyi lelket” kreálni – hangsúlyozta kritikájában.

A transzilvanizmus az 1930-as évekre talaját veszítette, mint regionális alternatíva és mint kulturális és politikai mozgalom egyaránt. Ennek legfőbb oka az volt, hogy a transzilván elveket csak a kisebbségi létben élő magyarság és annak is egy szűk értelmiségi köre vallotta magáénak, míg a másik két nép elutasította. A németek anyanemzetük keleti előőrsének tekintették magukat. Ezt az érzést a német külpolitika a '30-as évek elejétől egyre erősebben támogatta. Az erdélyi románság számára pedig kezdettől fogva nem lehetett alternatíva az erdélyi gondolat a román egység eszményével szemben. A transzilván gondolat legsúlyosabb születési fogyatékosága volt, hogy „olyan politikai felfogást tartalmazott, ami nem számolt a kézzelfogható valósággal. Nem látta meg például azt, hogy a mai erdélyi magyarság nem az erdélyi társadalmi közösséget alkotó népek teljes jogú tagja, hanem Romániának egyik kisebbsége. Ez a vakság természetesen politikai romantikát eredményezett”.⁴³

Szabó Dezső kritikája kizárólag egy szempontból támadta az „erdélyi gondolat”-ot. Mint az egységes magyar kultúra és tudat védelmezője, a transzilvanizmusban egy mesterkéltnél irodalmi és kulturális „erdélyieskedést” látott, amely magában hordja annak veszélyét, hogy a trianoni határok egyben a szellemi határokat is kijelölik Erdély és Magyarország között. Szabó Dezső úgy gondolta, hogy a történelem legnagyobb viharaiban, területi szétszakítottságában sem volt olyan veszélyben a magyar szellem egysége, mint a jelenben: „A magyar lélek, a magyar szellem és irodalom nagy egységét semmi katasztrófa

⁴⁰ Szabó Dezső: *Erdély és a kritika*. 1928. Ludas Mátyás Füzetek, 1937. 30. szám

⁴¹ *Párizsi magyarság*, 1928. okt. 21, közli Szöcs Zoltán: *Szabó Dezső és a transzilvanizmus. Soproni Egyetem, 1989. Szabó Dezső Emlékszám.*

⁴² Szabó Dezső: *Az erdélyi lélekről, Piruncsák Ancsurka mosogatószolgálóhoz*, Esti Kurír, 1927. dec.1.

⁴³ Ezt az ítéletet Szemlér Ferenc *Jelszó és mítosz* c. tanulmányában tette közzé, mint a fiatal erdélyi értelmiségiek transzilvanista ideológiával való szakításának zászlóbontását. Közli: Pomogács Béla, i.m. 202.

nem törte szét. Ne törjük szét mi magunk”.⁴⁴ A transzilvanizmus körül a '20-as évek végén kialakult polémiában megmutatkozott nézetei, gondolatai azt sugallták, hogy számára a nemzet kulturális, tudati integritása felette áll a Szent István-i állam integritásának.

Etnikai vagy integrális revízió

Szabó Dezső számos írásában használta az „örök jogaink”, „természetes jogaink”, „nem mondhatunk le arról, amiről nem lehet” megfogalmazásokat. Ezek pontos tartalmára, s így az általa jogosnak tartott revízió jellegére (még akkor is, ha ez csak a magyarság hosszú távú stratégiáját jelentheti, hiszen belátható ideig a szomszédos államokkal való jó viszony az elemi érdek) nem kapunk támpontot.

Ugyanakkor más, a kérdéshez kapcsolódó elképzeléséből azt a következtetést lehet levonni, hogy revíziós álláspontja a Márciusi Frontba tömörülő népi írókéhoz hasonlóan az önrendelkezés alapján megvalósuló határrevíziót képviseli. Emellett, szól, hogy mint láttuk, gondolkodásának központi eleme volt az etnikai, nyelvi, kulturális szempont elsőbbsége. Szintén ezt támasztja alá, hogy *A béke útja és a magyarság c.* írásában a kelet-európai szövetség tervét felvázolva a vitás területekből fakadó nézeteltéréseket területi autonómiák megadásával kívánta leszerelni. A területi autonómia a nemzeti önrendelkezés irányába mutat, ami ismételten a népi írók elképzelésével való rokonságra utal. A rendkívül kritikus hang, amivel az integrális revíziót mindenek fölé helyező politikai elitet támadta, azt sugallta, hogy nemcsak az elgondolás képviselőjével, de magával a képviselt gondolattal is határozottan szemben állt.

Ezeket a feltételezéseket azonban semmissé tették *A magyar jövő alapproblémái c.* tanulmányában megfogalmazott gondolatok. Szabó Dezső itt egyértelműen hitet tett a teljes revízió, a Szent István-i állam területi integritása mellett. Elítélte azokat, akik „örök jogainkat csupán a faji közösségre hamisított jogigénnyel azonosítják”.⁴⁵ Ez a magyarságot – mint írta - egy minden hódításnak szabad teret adó területre zsugorítaná. A magyarság jogos igénye az egész történelmi Magyarországra kiterjed, függetlenül attól, hogy milyen nyelven beszélnek, melyik nemzethez tartoznak az ott élők:

⁴⁴ Szabó Dezső: *Az erdélyi lélekről, Piruncsák Ancsurka mosogatószolgálóhoz.*

⁴⁵ Szabó Dezső: *A magyar jövő alapproblémái.* 1939. In. *Az egész látóhatár,* II. köt. 635.

„Nekünk a történelmi Magyarország minden rögére egyenlő jogunk van, bármilyen nyelvtani törvények uralkodnak az egyes rögek lakói beszédében. Miénk minden rög a legszentebb elvülhetetlen emberi jogok alapján: az elvégzett munka, a meghozott véráldozat, az építő gondolat jogán”.⁴⁶

Szabó Dezső történelemszemléletében a magyarság érdeme, hogy egy „történelmi értelem nélküli néptöredékek” által benépesített területen képes volt álalmot alapítani, kialakítani a maga sajátos kultúráját, amely ugyanakkor beilleszkedett az egyetemes latin-keresztény európai kultúrkörbe: „Bejöttünk Európának egy szervezetlen, szanaszét népességű, s jórészt lakatlan területére, mely nem jelentett egysége történelmi műhelyet, sajátos kulturális arcot, szervezett életépítést és védelmet Európának. Magunkévá tettük, s ezer év türelmes munkájával, rengeteg véráldozatával, egységet jelentő gondolatrendszerrel minden egyes rögét beépítettük, bevédttük az európai kultúra egységébe, és ez védelmet jelentett Európának is”.⁴⁷

Ezzel szemben – húzta alá - semmilyen jogra nem hivatkozhatnak az „akkor itt tengő történelmileg jelentéktelen népi képlet”-ek.

Megállapítható, hogy Szabó Dezsőnek a kérdéskörben megfogalmazott gondolatai összetettebbek, mintsem beilleszthetők lennének a tanulmány elején bemutatott revíziós tipológia Prokrusztész-ágyába. A „mi tudunk várni, tudunk kezdet fogni tegnapi ellenségeinkkel Kelet-Európa egy egységesebb és védőbb szervezkedése érdekében, de lemondani nem tudunk soha”⁴⁸ megfogalmazás ennek az ellentmondásos összetettségnek érzékletes foglalatja. Ez utal arra a kettősségre, amellyel a magyarság érdekeinek – elgondolása szerint - leginkább megfelelő külpolitikát ideiglenesen a revízió ügye fölé helyezte, ugyanakkor fenntartva a későbbi revízió lehetőségét. Ez a külpolitika – Szabó Dezső elképzelései értelmében - a német veszéllyel szemben a szomszédos államokkal való együttműködést sürgette, ugyanakkor nem mondott le az elszakított területekről, hanem egy modus vivendi-vel - amely amellet, hogy védelmet biztosít Magyarországnak - megteremti annak lehetőségét, hogy a vitás kérdésekben az érintett államok megegyezzenek: „...ezen az

⁴⁶ U.o.

⁴⁷ U.o.

⁴⁸ U.o.

úton fogunk szükségszerűen eljutni ahhoz, hogy azok a ma még tragikus problémák ,melyek bennünket közvetlen szomszédainktól elválasztanak, olyan megoldásra találnak, mely mindenik félre az egészséges egyéni fejlődés igazsága lesz és egyik félre sem fog megrablást vagy elnyomást jelenteni”.⁴⁹

Ezt az elképzelést nem az integrális revízió melletti, 1939-es egyértelmű állásfoglalása tette irreálissá, hiszen önmagában bármilyen alapon álló határmódosítási szándék elvi fenntartása lehetetlenné tette volna a szomszédos államokkal történő együttműködés. Ilyen értelemben az etnikai alapú határrevízió hangoztatása éppen annyira akadályos lett volna a szövetségnek, mint a Szent István-i határokhoz való ragaszkodás. Épp Szabó Dezső szavaival élve a „zsákmány jogosságának hite az illető nemzetek minden egyedének annyira vallásos rajongásává lett”,⁵⁰ hogy ebben a kérdésben bármiféle kompromisszumos megoldás elképzelhetetlen lett volna. Valószínűleg egy a trianoni határokon nyugvó államszövetségi elképzelésben – amire rövidtávon Szabó Dezső koncepciója is épült – szintén a revizionizmus trójai falovát látták volna szomszédaink. Ezt a feltételezést erősíti meg, hogy a térségben 1989-'90-ben lezajlott rendszerváltozások után is a regionális vagy transzregionális integrációs törekvések zátonyra futásában ezek a félelmek munkáltak.⁵¹ A vizsgált korszakban - túl a félelmeken – semmilyen konföderációs elképzelés sem lehetett alternatíva a nemzetállami lét történelmi élményével szemben. Szekfü Gyula szerint a környező államok középosztályainak egy fétise van: a nemzetállam. Ez teszi lehetetlenné a kisebbségi problémák megoldását, miként lehetetlenné teszi „a határokon túli szellemi regionalizmust is”.⁵² A védelmi szempontok teljesülését pedig a nagyhatalmak támogatásának biztosításában, és nem a velük szembeni közös védelem megszervezésében látták. Szabó Zoltán találó megfogalmazása szerint „nem egymásban találják meg a szabadságukat és erejüket a nagy népek ellen, hanem a nagy népek pártfogásában keresik „szabadságukat” egymás ellen”.⁵³

⁴⁹ Szabó Dezső: *A némettség útja*, 1931. In. *Egyenes úton*. 751.

⁵⁰ Szabó Dezső: *A Gömbös-kormány és az „új korszak”*. 1935. In. *A magyar káosz*, 221.

⁵¹ Romsics Ignác: *Nemzeti traumánk: Trianon*, 343.

⁵² Szekfü Gyula: *A Dunatáj szellemi egysége*. Magyar Nemzet, 1940. febr. 2.

⁵³ Szabó Zoltán: *Közép-Európa*. Kelet népe, 1939. augusztus.